

תחומין / כרך ז / הרב יצחק שילת / בניית בית כנסת בהר הבית בימינו

הרב יצחק שילת / בניית בית כנסת בהר הבית בימינו

-489-

הרב יצחק שילת

בניית בית כנסת בהר הבית בימינו *

ראשי פרקים

פתיחה

א. קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא

1. מחלוקת הרמב"ם והראב"ד האחרונים

2. עדויות ראשונים על כניסה למקום המקדש ומשמעותן

3. איסור כניסה בטומאה מצד מורא מקדש

ב. איסורי שילוח מחנות

1. שילוח טמא מת, זב נידה ויולדת

2. דינו של בעל קרי ובעית כניסת נשים

ג. מעמדה של תוספת הר הבית

1. האם ניתן להוסיף על הר הבית?

2. דין ספק קדושת הר הבית

ד. קביעת מקומו של השטח המותר בכניסה לטמאי מתים

ה. תשובת הרדב"ז ונסיונות זיהוי מקום העזרה

1. זיהוי הצ'כרה עם אבן השתיה

2. תמיהות בדברי הרדב"ז

ו. בניית בית כנסת בהר הבית בזמן הזה

1. בית תפילה בהר הבית

2. העקרונות לבניית בית הכנסת

* * *

-490-

פתיחה

שאלת כניסת יהודים להר הבית לתפילה בזמן הזה, שעלתה מחדש עם שחרור העיר העתיקה במלחמת ששת הימים, אינה יורדת מסדר יומנו. מטרת מאמר זה לסקור את הצדדים ההלכתיים של הבעיה, ולהציע פתרון מעשי.

שורשה של השאלה ההלכתית הוא בהגבלות שהתורה מטילה על הכניסה להר הבית. שתיים הנה ההגבלות:

א. שילוח טמאים - שהתורה מצווה במצוות עשה ולא תעשה להרחיק טמאים ממחנה שכינה

וממחנה לוייה, דהיינו מן העזרה ומהר הבית. לגבי מחנה שכינה זהו איסור כרת. **1**
ב. מורא מקדש - התורה מצווה לירא מן המקדש, ופירשו חז"ל שהכוונה, בין השאר, להגבלות

באופן הכניסה להר הבית. **2**

שאלת הכניסה להר הבית בזמן הזה, כשכולנו טמאי מתים, דורשת, איפוא, בירור יסודי של ההגבלות הנזכרות.

א. קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא

1. מחלוקת הרמב"ם והראב"ד האחרונים

השאלה הראשונה היא, כמובן, האם ההגבלות שהתורה מטילה על הכניסה להר הבית חלות גם בזמן שאין בית המקדש קיים.

כתב הרמב"ם לענין קדושת בית המקדש (הל' בית הבחירה ו, יד):

"ובמה נתקדש - בקדושה ראשונה שקידשה שלמה, שהוא קידש העזרה וירושלים לשעתן וקידשו

לעתיד לבוא וכו'. ולמה אני אומר שבמקדש וירושלים קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא ובקדושת

שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיו"ב לא קידשה לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש

וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה. והרי הוא אומר: 'והשימותי את מקדשיכם', ואמרו חכמים: 'אף על פי ששוממין בקדושתן הן עומדין'."

והראב"ד השיג שם על הרמב"ם, וכתב שלמ"ד לענין קדושת הארץ קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא - גם לענין קדושת המקדש וירושלים לא קידשה, ועוד, שאף למ"ד קדושה שניה, של עזרא, קידשה לענין קדושת הארץ לע"ל - לקדושת המקדש לא קידשה לע"ל, ו"לפיכך הנכנס עתה שם אין בו כרת".

ה'מגן אברהם' (תקס"א ס"ק ב) פסק כדעת הרמב"ם, שהנכנס לעזרה בטומאה בזמן הזה חייב כרת,

וכתב שכן דעת עוד ראשונים. וכן פסקו ה'חיי אדם' (בספרו 'שערי צדק', שער משפטי הארץ יא, ח),

'פאת השולחן' (ג, ח) וה'משנה ברורה' (תקס"א ס"ק ה'), ובספרו 'ליקוטי הלכות' לזבחים קז: הרחיב בזה

בעל ה'משנה ברורה', וכתב שעוד ראשונים רבים סוברים כרמב"ם, ושכך מורות סתמי הסוגיות בש"ס

ורוב דעות התנאים והאמוראים. וכתבו עוד 'פאת השולחן' וה'משנה ברורה'

-491-

שגם הגר"א בביאורו לש"ע יו"ד שלא ס"ק ו הכריע כרמב"ם. ויש להוסיף שגם הרדב"ז בתשובתו

המובאת להלן (פרק ה) פסק כרמב"ם, אף כי צירף את שיטת הראב"ד כסניף למקרה שיש בו ספקות

אחרים (ע' להלן שם).

ובשו"ת 'בנין ציון' (לבעל 'ערוך לנר'), סי' ב, כתב שאין כוונת הראב"ד להתיר הכניסה, אלא כוונתו שספק הוא, ולכן לא נדונו כחייב כרת ¹, ע"ש. ובשו"ת 'משפט כהן' (למרח"ה הראי"ה), סי' צו, האריך לבסס את שיטת הרמב"ם מסוגיות הש"ס, וכתב שאין לתלות כלל בדעת הראב"ד היתר כניסה למקום המקדש בזמן הזה, וזאת משתי סיבות:

א. הראב"ד אמר רק ש"אין בו כרת", ויש לדייק מלשונו: הא איסורא איכא, יתכן שיש איסור מן התורה (וקדושת המקום ירדה בדרגה אך לא בטלה ²) ולפחות יש איסור דרבנן משום זכר למקדש, וכמו לענין תרומות ומעשרות, שלמ"ד קדושה שניה לא קידשה לע"ל חיובא דרבנן מיהא איכא.

ב. הראב"ד לא הכריע להלכה שקדושה ראשונה לא קידשה לע"ל, אלא רק אמר שלמ"ד לא קידשה - אף לגבי המקדש כן, והנכנס עתה שם אין בו כרת. אך יתכן שהלכה כמ"ד קדושה ראשונה קידשה לע"ל, וממילא הנכנס עתה שם יש בו כרת.

2. עדויות ראשונים על כניסה למקום המקדש ומשמעותן

אמנם, רבנו המאירי ב'בית הבחירה' לשבועות טז, אחר הביאו את דברי הראב"ד, הוסיף: "ומנהג פשוט ליכנס שם לפי מה ששמענו". ומשמע שהבין כי לדעת הראב"ד אין איסור להיכנס בטומאה בזה"ז, והוא סומך לה את המנהג ששמע עליו.

דברי המאירי לא היו לפני ה'ערוך לנר' והראי"ה ('בית הבחירה' לשבועות נדפס לראשונה בשנת תשכ"א), אך נראה שבכל זאת לא ננעלו בכך שערי פירוש דברי הראב"ד, ומצינו בכמה מקומות שראשונים ואחרונים נחלקו בהבנת דברי קודמיהם (המאירי לא היה בן זמנו של הראב"ד שקיבל ממנו). ועוד, שהמאירי לא כתב בפירוש שלדעת הראב"ד מותר להיכנס, אדרבה, העתיק את לשונו "אין בו כרת" ³, אלא שכיון ששמע שהמנהג להיכנס - הסמיכו אל שיטת הראב"ד, כלומר שהנכנסים הבינו שלשיטה זו מותר לכתחילה.

אמנם, כבר העירו העוסקים במקצוע זה ⁴, שאין כל ביטחון שאכן היה "מנהג פשוט" להיכנס למקום המקדש ממש בתקופת המאירי, אדרבה, קרוב לוודאי שלא נהגו כך, ומקורה של השמועה ששמע המאירי הוא בכך, שהיהודים שביקרו בירושלים השתדלו להתקרב עד כמה שאפשר למקום המקדש לתפילה והיו שנכנסו גם לתוך הר הבית, אך ורק למקום המותר לטמאי מתים, כפי שיתברר בע"ה להלן, ולכניסה זו קראו כניסה למקדש, בהרחבת הלשון. וכך מתאר הרמב"ם בעצמו, שלדעתו הנכנס לעזרה בזה"ז חייב כרת, את ביקורו בירושלים בשנת דתתקכ"ו ⁵:

לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו".

ובתיאור מקביל במקום אחר 6 כתב הרמב"ם:

"שאני והוא (ר' דוד אחיו) ואבא מארי זצ"ל ואתה, ארבעתנו הלכנו בבית ה' ברגש וכו', ולכתנו יחד

במדברים וביערות אחרי ה' לא אנשה".

וצריך להבין שהביטוי "נכנסתי לבית הגדול והקדוש" מושפע מהביטוי "בבית אלקים נהלך ברגש",

המוסב בגמ' (יומא כד): על העזרה כולה, ולא דוקא על בית המקדש, ובהרחבה השתמשו בו להר הבית

כולו, שכולו נקרא על שם הבית. וע"ע להלן פרק ו.

ובתיאור אחר, בערך מאותה תקופה 7, כותב ר' שמואל בר' שמשון אשר ביקר בירושלים ביחד עם ר'

יהונתן הכהן מלוניל "שהיה תלמיד-חבר של הראב"ד):

"באנו אל ירושלים ממערבה של עיר וראינוה וקרענו בגדינו כראוי לנו, ונתגוללו רחמינו עלינו

ובכינו בכיה גדולה אני והכהן הגדול מלוניש, ונכנסנו בשער עד לפני מגדל דוד, ונבוא להשתטח עד

לפני העזרה". עד - ולא עד בכלל 8.

ויתכן עוד שהמאירי שמע גם עדויות מסוג זה של הנוסע ר' בנימין מטודלה, הכותב בספר מסעיו 9

כך:

"ולפני אותו מקום (כיפת עומר) כותל מערבי, והוא אחד הכתלים שהיה בקודש הקדשים, וקוראים

אותו שער הרחמים 10, ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה".

כלומר: יהודים שאינם בקיאים סברו בעמדם לפני הכותל המערבי, שהם נמצאים לפני כותל בית

המקדש עצמו, וממילא הם עומדים בעזרה, ומסרו שמנהג פשוט להיכנס לעזרה. אך הבקיאים ידעו

שהכותל אינו אלא כותל הר הבית 11, ואין שם מנהג להיכנס לעזרה.

וכך מעיד ה'כפתור ופרח' (פ"ו), שחי בתקופתו של המאירי, ושהה בירושלים:

"וכן עמא דבר, באים עד אותם הכתלים ומתפללים לא-ל ית' לפני אלו השערים שהזכרנו (שערי הר

הבית)".

יתר על כן, ועיקר: גם אם נקבל שאכן היו שנהגו בתקופת המאירי להיכנס לעזרה, על פי דעת הראב"ד

(שהבינוה כהיתר לכתחילה), מכל מקום בכל תקופת האחרונים - דהיינו במאות השנים האחרונות -

המנהג הוא שלא להיכנס, כפסק כל האחרונים אשר בית ישראל נשען עליהם, שהכריעו כדעת הרמב"ם,

ועוד, שלא יהא אלא ספיקא דאורייתא ולחומרא. וברור שההלכה המחייבת היא כפסק האחרונים

וכמנהגם, וגם אם היה פעם מנהג אחר - הרי זה כעין מה שאמרו בגמ' בכמה מקומות (ומהם בחולין

צג,ב): מעיקרא סבור כר' פלוני ולבסוף סבור כר' פלוני (וע' רש"י שם: "ובזמן הזה דאגשיוה (=שכחוה)

לדר' יהודה והוחזק המנהג כר' מאיר" וכו').

עוד יש לדון באיסור הכניסה להר הבית בזמן הזה, מצד מצוה מורא מקדש. שכן הרמב"ם כתב בענין מצות מורא (הל' בית הבחירה ז,ז):

"אף על פי שהמקדש היום חרב בעוונותינו חייב אדם במורא כמו שהיה נוהג בו בבנינו, לא יכנס אלא למקום שמותר להיכנס לשם, ולא ישב בעזרה **12**, ולא יקל ראשו כנגד שער המזרח".
הרי שאיסור הכניסה למקום שאסור להיכנס בו - הוא בכלל מצות מורא מקדש, ועל מצוה זו אומרת הברייתא ביבמות ו,ב: "ואין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מנין, תלמוד לומר 'את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו', מה שמירה האמורה בשבת לעולם אף מורא האמורה במקדש לעולם". ולכאורה זהו היקש גמור, שאינו תלוי בשאלת קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא. ויש לומר, איפוא, שגם אם לאו וכת של שילוח מחנות אין בזמן הזה - מכל מקום מצד מצות עשה של מורא מקדש אסור להיכנס להר הבית בטומאה, כי כניסה כזאת יש בה משום זלזול בקדושת המקום, כמו כניסה באפונדתו ובאבק שעל רגליו (ר' להלן פרק ו).

מעתה יש לומר שזוהי כוונת הראב"ד במה שכתב: "הנכנס עתה שם אין בו כרת", כלומר: איסור שילוח מחנות וכת אין בו, אבל עשה של מורא מקדש יש בו. ומשום כך לא העיר כלום על דברי הרמב"ם הנ"ל בקשר למצות מורא בזמן הזה. וכך כתב הרצ"פ פרנק בספרו 'מקדש מלך' **13**. והראי"ה ב'משפט כהן' הביא ממור"נ ח"ג פמ"ז שהרמב"ם מנמק את איסור הכניסה למקדש בטומאה בענין של מורא המקדש **14**.

אמנם המאירי הביא ב'בית הבחירה' ליבמות את דין מורא מקדש לעולם מההיקש לשבת, ולא העיר שזה רק למ"ד קידשה לע"ל, ומשמע שסובר שהוא לדברי הכל, ומכל מקום הסמיך את המנהג להיכנס בטומאה בזה"ז לשיטת הראב"ד, כנ"ל. ואם כן נראה שלדעתו הכניסה בטומאה אינה שייכת למצות מורא מקדש, כי הטומאה היא דבר שאין בו (בדרך כלל) גנאי הניכר, אלא שנאסר מצד הקדושה, וכיון שהקדושה בטלה לדעת הראב"ד - אין בכניסה בטומאה משום זלזול וחסרון מורא, ולא דמי לאפונדתו ולאבק שעל רגליו. ואת דברי הרמב"ם "לא יכנס אלא למקום שמותר להיכנס לשם" יכול הראב"ד להעמיד בכניסה למקום שאסור להיכנס לשם גם בטהרה, כגון למקום ההיכל, שעצם ההריסה להיכנס למקום זה אסורה, וניכרת, ויש בכך משום חסרון מורא.

וה'טורי אבן' **15** רצה לומר שדרשת הגמ' ביבמות "מה שבת לעולם אף מורא מקדש לעולם" היא רק למ"ד קידשה לע"ל. אך אחרונים פקפקו בדבריו **16**, ואף מהמאירי לא משמע כן, כנ"ל. נמצא,
-494-

איפוא, שבכניסה בטומאה להר הבית בזמן הזה יש גם חשש עבירה על מצות מורא מקדש.

לסיכום: איסורי שילוח מחנות ומצות מורא מקדש חלים להלכה גם בזמן הזה. כניסה להר הבית בימינו מוגבלת, איפוא, באותן ההגבלות הנוהגות מן התורה ומדרבנן בזמן שבית המקדש קיים. **17**

ב. איסורי שילוח מחנות

1. שילוח טמא מת, זב נידה ויולדת

כתב הרמב"ם בהל' בית הבחירה (ז,טו):

"הר הבית מקודש ממנה (מירושלים) שאין זבין וזבות נידות ויולדות נכנסין לשם. ומותר להכניס המת עצמו להר הבית, ואין צריך לומר טמא מת שהוא נכנס לשם. החיל מקודש ממנו שאין גויים וטמא מת ובוועל נידה נכנסין לשם. עזרת הנשים מקודשת מן החיל שאין טבול יום נכנס לשם. ואיסור זה מדבריהם, אבל מן התורה מותר לטבול יום להיכנס למחנה לוייה, וטמא מת שנכנס לעזרת הנשים אינו חייב חטאת".

והראב"ד העיר על "החיל מקודש ממנו" וכו': "אף זה מדבריהם". וברור שגם הרמב"ם נתכוון לכך, ומ"ש "ואיסור זה מדבריהם" מוסב גם על החיל, ומשום כך טמא מת שנכנס אפילו לעזרת נשים אינו חייב חטאת. והדברים מפורשים בפיהמ"ש לכלים (א,ח), שם הוא מקור דינים אלו 1: "ולא נרחיק טמא מת אלא ממחנה שכינה וכו', ועל דרך זו היה מותר לטמא מת להיכנס לחיל ולעזרת נשים, לפי שהכל במעלת מחנה לוייה כמו שהקדמנו, אלא שכבר ביארו בתוספתא ואמרו 'החיל ועזרת נשים מעלה יתירה בבית העולמים והטמאים שנכנסו לשם פטורים'"

נמצא, לדברי הכל, שטמא מת מותר להיכנס לשטח הר הבית שעד החיל, ומדרבנן אסור מן החיל ולפנים, ומעזרת ישראל ולפנים אסור מן התורה וחייב כרת. זב, נידה ויולדת אסורים מן התורה להיכנס לכל שטח הר הבית.

2. דינו של בעל קרי ובעית כניסת נשים

ובאשר לבעל קרי - הרמב"ם לא הזכירו בהלכה הנ"ל בכלל האסורים להיכנס להר הבית. ובהל' ביאת המקדש (ג,ג) כתב:

"ומשלחין זבין וזבות נידות ויולדות חוץ לשתי מחנות (מחנה שכינה ומחנה לוייה), שהוא חוץ להר הבית, מפני שהן מטמאין המשכב והמושב אפילו מתחת האבן מה שאין המת מטמא".

-495-

ומשמע, לכאורה, שרק מטמאי משכב ומושב משולחים חוץ לשתי מחנות, מה שאין כן בעל קרי שאינו מטמא משכב ומושב. אך בפסחים סז,ב מרבה הגמ' "וכל זב" - לרבות בעל קרי, ורבי יוחנן אומר בפירוש: "בעל קרי משתלח חוץ לשתי מחנות", ובפשטות אין חולק שזוהי מסקנת הסוגיה. וכך נקטו בפשיטות רש"י ותוס' בפסחים צב. וביבמות זב, ועוד. וכבר תמה ה'משנה למלך' 2 מדוע לא הזכיר הרמב"ם "מפני שהם מטמאין המשכב והמושב וכו' מה שאין המת מטמא", פירוש, שזהו הטעם לעיקר חילוק המחנות בין זב וחבריו למת, ומכל מקום התורה סיפחה בעל קרי לזב מפני שטומאה יוצאת מגופם). ואף אם נחשוב את הדבר לספק - מכל מקום ספיקא דאורייתא הוא 3.

נמצא שההיתר להיכנס להר הבית עד החיל הוא רק למי שאינו בעל קרי, או שטבל לקריו (וכשטבל

- מותר גם לפני הערב שמש), שהרי טבול יום מותר עד עזרת נשים, כנ"ל 4.

ובנשים הענין יותר מסובך, שכן קיימא לן: "האשה שפלטה שכבת זרע וכו' הרי היא טמאה כרואה קרי" 5, ו"המשמשת מיטתה וכו' הרי זו אסורה לאכול בתרומה כל שלושה ימים שאי אפשר לה שלא תפלוט ותהיה טמאה" 6. כלומר גם אם טבול לא יועיל, שמא תפלוט אחר הטבילה (ואף על פי שנחלקו ראשונים בפרטי האפנים שבהם דין זה אמור - מכל מקום המעיין 7 יראה שלמעשה אי אפשר להתיר לנשים נשואות לסמוך על טבילה בתוך ג' לשימושן). ופנויות אין להתיר בשום אופן שיטבלו לנידתן, שכן הראשונים אסרו טבילת פנויה בזה"ז משום מכשול ותקלת איסור, כמבואר בשו"ת ריב"ש סי' תכה, ומובא בב"י יו"ד סי' קפ"ד. יוצא איפוא, שרוב הנשים אסורות בזמן הזה להיכנס לכל שטח הר הבית (ור' להלן פרק ו בהצעה המעשית).

ג. מעמדה של תוספת הר הבית

1. האם ניתן להוסיף על הר הבית?

כשבאים אנו לדון בשאלת האפשרות של כניסה להר הבית בזמן הזה, עלינו לברר מהו מעמדו ההלכתי של השטח הנקרא בימינו בשם 'הר הבית'. במסכת מידות, המתארת את בית המקדש וסביבתו, שנינו (ב,א):

"הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה".

לעומת זאת השטח המוקף חומה מארבע רוחותיו בהר הבית בימינו, רוחבו כ-300 מטר וארכו קרוב ל-500 מטר, כלומר: לפחות אורכו אינו מתאים כלל לשיעור ת"ק אמה, אלא גדול ממנו בהרבה (כידוע, נחלקו הפוסקים בשיעור האמה: יש מקצרים, שקבעו אמה בת 48 ס"מ, ויש -496-

מאריכים עד סביבות 60 ס"מ; כך שלפי השיעור הגדול ביותר ת"ק אמה הן בסביבות 300 מטר). ואכן, מכתבי יוסף בן מתתיהו ידוע שהורדוס הגדיל את שטח הר הבית "פי שנים" 1, על ידי תוספת בצפון ואולי גם ברוחות אחרות 2, ובנה חומה חדשה מסביב להר.

השאלה היא מהו מעמדו ההלכתי של השטח שהוסיף הורדוס, שכן בשבועות (יד,א) שנינו: "אחד הנכנס לעזרה ואחד הנכנס לתוספת העזרה, שאין מוסיפים על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד ובשתי תודות ובשיר וכו', וכל שלא נעשית בכל אלו הנכנס לשם אין חייב עליה". ובגמ' שם (טז,א) מבואר שבבית שני לא היו כל הדברים הנצרכים לקידוש. אך מאידך, מהלשון "אין חייב עליה" יש ללמוד שפטור אבל אסור (כבשבת ג,א), וכן משמע מלשון הגמרא שם: "עליונה שלא היתה קדושתה גמורה", משמע שקדושה מסוימת היתה בה 3, והיינו לחומרא מדרבנן. וכך הוכיח ב'משפט כהן' 4 מהתוספות ומהרמב"ם.

אמנם, יש אחרונים הנוטים לומר שתוספת שייכת בכלל רק בירושלים או בעזרה, ולא בהר הבית, כך

כתב בלשון 'אולי' הרש"ש (סנהדרין ב,א), וטעמו על פי האמור בפירוש המיוחד לרש"י לדברי הימים א כח, יט ששיעור ת"ק על ת"ק נרמז בתורה, ע"ש. אך ביחזקאל, בענין המקדש העתידי, משמע ששטח הר הבית המקדש יהיה בעתיד ג' אלפים על ג' אלפים אמה, וכך כתב רש"י שם 5, והסתייע בפיט הקלירי. ואת הלשון 'העיר והעזרות' יש לפרש כמתייחסת גם להר הבית, שאף הוא עזרה, חצר, של בית המקדש 6.

וה'אור שמח' למד מלשון הרמב"ם בהל' בית הבחירה (ו,י): "בית דין שרצו להוסיף על ירושלים או להוסיף על העזרה מוסיפין, ויש להם למשוך העזרה עד המקום שירצו מהר הבית, ולמשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו" - שאי אפשר להוסיף על ת"ק על ת"ק של הר הבית 7, וממילא אי אפשר למשוך העזרה יותר משטח זה, והסביר שהוא בגלל הכתוב בתורה "בהר ה' יראה", דהיינו שהתורה הקפידה על הר המוריה דוקא. אך נראה דאי משום הא - לא איריא, שכבר כתבו פסקי תוספות למידות 8: "הר הבית היה לצפון ירושלים, וההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק, אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק", וי"ל, איפוא, שהתורה אמנם הקפידה על הר המוריה, אך אפשר להרחיב את גבול הקדושה עד סוף ההר הטבעי, ומה שכתב הרמב"ם "עד המקום שירצה מהר הבית" - יכול להתפרש בשתי משמעויות:

א. אי אפשר להגדיל את העזרה מעבר לשטח הקדוש בפועל בקדושת הר הבית, כי מחנה שכניה צריך מכל מקום להיות בתוך מחנה לוייה 9.

ב. גם אם מרחיבים את השטח הקדוש בקדושת הר הבית - אי אפשר לחרוג מגבול ההר הטבעי.

-497-

ובספר 'מקדש דוד' 10 כתב שרק העזרה צריכה להיות בתחום הר המוריה, אך את מחנה לוייה, דהיינו את 'הר הבית' ההלכתי, אפשר להרחיב גם מעבר לגבולות ההר הטבעי 11.

והנה לכאורה, גם אם מקבלים את ההנחה שעקרונית אפשר להוסיף על השטח המקדוש של הר הבית, מכל מקום יש להוכיח מהמשנה במידות הנ"ל שהתוספת שהוסיף הורדוס לא היתה על פי בית דין ולשם קידוש המקום, שהרי תנא דמידות, שהוא ר' אליעזר בן יעקב (יומא טז), חי עד אחרי החורבן, ובוודאי ידע על התוספת של הורדוס, ואף על פי כן שנה: "הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה". אך נראה שאין זו הוכחה, כי י"ל שהתנא נקט את שיעור השטח שקדושתו גמורה מן התורה, ונפ"מ לכמה הלכות, אבל אין הכי נמי שכל השטח המוקף בחומת הורדוס - ששרידיה נשארו גם אחרי החורבן ואפשר לראותם (ולפיכך לא הוצרך התנא למסור מידתם) - מקודש לחומרא מדרבנן.

2. דין ספק קדושת הר הבית

נראה, איפוא, שיש לחוש ולהתייחס אל כל השטח המוקף חומה בימינו כאל הר הבית, גם אם נניח

שיש בידינו לברר היכן הם הת"ק על ת"ק. ואף על פי שספיקא דרבנן הוא: ספק נתקדשה תוספת הורדוס ספק לא נתקדשה, ואת"ל נתקדשה הרי קדושתה רק מדרבנן, כנ"ל מכל מקום נראה שאין זה ככל ספק דרבנן דאזלינן לקולא, שכן הר"ן בשבת 12 כתב, לענין אופני החזרת תבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי: "פסקי רבואתא כל"ק לחומרא, דאע"ג דכל הני מילי מדרבנן בעלמא נינהו, דכיון דנתבשל כמאב"ד לית ביה משום מבשל דאורייתא, החמירו ז"ל בדברים הללו מפני שהן קרובין לבוא לידי איסור תורה", כלומר: הואיל והגבול בין נתבשל כמאב"ד ללא נתבשל אינו ניכר באופן הבולט לעין. וכעין זה כתבו עוד ראשונים 13. ונראה שאף בעניננו, היות שהגבול בין שטח התוספת לבין הת"ק על ת"ק אינו ניכר, שהרי חומת הת"ק נהרסה ונבנתה חומה חדשה, וקרוב הדבר לבוא לידי איסור תורה - יש להחמיר גם בספק.

נמצא שמה שנותר לברר הוא, האם ניתן לאתר את השטח בהר הבית, אשר טמא מת - המותר להיכנס להר הבית עד החיל - רשאי להיכנס אליו.

ד. קביעת מקומו של השטח המותר בכניסה לטמאי מתים

שנינו במסכת מידות 1 :

"הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה. רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב. מקום שהיה רוב מידתו שם היה רוב תשמישו".

-498-

ופירש הרמב"ם שם: "אמר שהעזרה לא היתה באמצע הר הבית, אלא היה המרחק שבין חומת הר הבית ובין חומת העזרה מצד דרום יותר מן המרחק שביניהם מצד מזרח, והמרחק המזרחי יותר מן הצפוני, והצפוני יותר מן המערבי". "רוב תשמישו" הוא, איפוא, השטח הפנוי לשימוש שמחוץ לעזרה 2 .

להלן 3 מפרטת המשנה את מידות העזרה

"כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה שלושים וחמש. מן המזרח למערב מאה ושמונים ושבע: מקום דריסת רגלי ישראל י"א אמה, מקום דריסת הכהנים י"א אמה, המזבח ל"ב, בין האולם ולמזבח כ"ב אמה, ההיכל ק' אמה, וי"א אמה לאחורי בית הכפורת. מן הצפון לדרום מאה שלושים וחמש" וכו'.

צמודה לעזרה ממזרח, ועשויה כריבוע, עזרת הנשים 4 :

"עזרת הנשים היתה אורך קל"ה על רוחב קל"ה".

המשנה אמנם אינה מציינת את מידותיו המדויקות של השטח הפנוי מהעזרה שבהר הבית, אך מן היחסים שהמשנה מציינת אפשר ללמוד הרבה. למשל: השטח הפנוי בדרום גדול מזה שבצפון. רוחב העזרה קל"ה אמות, ורוחב הר הבית ת"ק, נמצא השטח הפנוי שס"ה, ויותר מחציו בדרום, כלומר: מהחומה הדרומית של הר הבית עד לכותל העזרה היו לפחות קפ"ג אמות 5 .

כמו כן: השטח הפנוי במזרח גדול מן השטח הפנוי במערב. בהנחה שהמשנה מדברת על השטח הפנוי מהעזרה דאורייתא (כלומר: בלי עזרת הנשים) - וכך עולה בבירור מדברי הרמב"ם בהל" בית הבחירה **6** , כפי שציין החו"ט על המשנה - הרי אורך הר הבית פחות אורך העזרה (ת"ק

-499-

פחות קפ"ז) הוא שי"ג, ונמצא שמהכותל המזרחי של הר הבית עד פתח עזרת ישראל (שער ניקנור) היו לפחות קנ"ז אמות, ועד לפתח עזרת נשים לפחות כ"ב אמות (קנ"ז פחות קל"ה).

נתבונן באפשרות שהמרחק בין הכותל המזרחי של הר הבית לעזרת ישראל הוא המינימלי - קנ"ז אמה. במקרה זה יוצא שגם המרחק בצפון הוא כקנ"ז אמה, שכן המרחק המזרחי המינימלי מתקבל על ידי הנחת מרחק כמעט זהה לו במערב, והמרחק בצפון הרי נמצא בין שניהם, כמפורש במשנה, כלומר שבמקרה של מרחק מזרחי מינימלי - המרחקים במזרח, בצפון ובמערב קרובים להיות שווים. לעומת זאת, אם נניח מרחק גדול מהמינימלי במזרח, יקטן המרחק המינימלי האפשרי בצפון. למשל: אם המרחק היה ר' אמה, הרי שהמרחק במערב היה קי"ג אמה (שי"ג פחות ר'), והמרחק בצפון יכול להיות מקי"ג ומעלה.

בניסוח מתמטי: המרחק המינימלי בצפון הוא פונקציה קווית (ליניארית) של המרחק במזרח, הנתונה בנוסחה: $Y=313-X$, כאשר X מסמן את המרחק במזרח. ו Y - את המרחק המינימלי בצפון. תאורה הגרפי של הפונקציה כזו הוא, כידוע, קו ישר היוצר זווית של 450 עם הצירים. אפשר איפוא, לשרטט את השטח בצפון-מזרח שבוודאי אינו בתחום העזרה דאורייתא כך: (ראה תוספת הסבר בפרק ו' הע' 7א):

<לחץ לקבלת איור t-07-49-1>

לפי שיקולים דומים לגבי שלשת המרחקים בדרום, בצפון ובמזרח, נקבל בפינה הדרומית-מזרחית מלבן של קפ"גאקפ"ב, שממנו יוצאת קרן בזווית 450 לכיוון צפון- מזרח.

וכן בדרום-מערב: נסמן ב $-X$ את המרחק הדרומי. המרחק במזרח לא יעלה על X (לפי המבואר במשנה), והמרחק במערב יהי לכל הפחות שי"ג פחות X . התיאור הגרפי של הפונקציה בין המרחק בדרום והמרחק במינימלי במזרח יהיה, איפוא, קרן בזווית 450 בכיוון צפון-מערב, היוצאת מן הנקודה שמרחקה קפ"ג מהדרום וק"ל (שי"ג פחות קפ"ג) מן המערב.

-500-

בסך הכל אפשר לתאר את השטח הפנוי בוודאי מעזרה-דאורייתא, כך: **<לחץ לקבלת איור t-07-49-1>**

<2

עתה נוסיף לשרטוט את שטח עזרת נשים והחיל (ר' לקמן), האסורים אף הם לטמא מת, ונקבל את

השטח המינימלי הפנוי מהעזרות בריבוע ת"ק על ת"ק: <לחץ לקבלת איור 3-49-07-t>

-501-

הסבר : קע"ג אמה פנויות בדרום מתקבלות מקפ"ג שבתרשים ב, בהפחתת י' אמות לחיל (ר' לקמן).
י"ב אמה פנויות במזרח מתקבלות מקנ"ז שבתרשים ב, בהפחתת קל"ה לעזרת נשים ועוד י' אמות לחיל.
צלע המשולש הצפון-מזרחי (קנ"ח) מתקבלת משי"ג שבתרשים ב, בהפחתת קל"ה לעזרת נשים, ועוד כ'
המתקבלות מאלכסון ריבוע החיל 7. וכעין זה המרחקים במשולש הדרום-מערבי.

הערה : לכל אורך הצפון היה בוודאי שטח פנוי כל שהוא, כמבואר במשנה (לגבי המערב - ע' בפרק
הבא), אך אין דרך לקבוע את גודלו המינימלי, ותיאורטית הוא שואף ל-0.

את החיל החשבנו לעשר אמות על פי רש"י ביומא טז, א שפירש את לשון המשנה במידות 8 : "לפנים
ממנו (מהר הבית) סורג גבוה עשרה טפחים וכו' לפנים ממנו החיל עשר אמות" - כך: "לפנים מאותו
סורג היה מקום פנוי עשר אומות והוא הנקרא חיל 9".

-502-

אמנם הרמב"ם גרס במשנה במידות: "לפנים ממנו החיל גבוה עשר אמות", וכן כתב בהלכות בית
הבחירה 10, ופירש 11 שה'חיל' הוא חומה נוספת ובין הסורג לכותל העזרה. ולפי פירושו לא נודע
לנו גודל השטח שבין ה'חיל' לבין כותל העזרה, אותו השטח שאף הוא נקרא בלשון המשנה 'חיל' 12,
ושעליו אומרת המשנה בכלים 13 : <לחץ לקבלת איור 4-49-07-t> "החיל מקודש ממנו שאין גוי וטמא
מת נכנסין שם". אך נראה שלהלכה אין לחוש ליותר מעשר אמות כבתרשים ג, כי איסור הכניסה לחיל
איסור דרבנן הוא, כנ"ל פרק ב, ואין ספק לשיטת הרמב"ם מוציא מידי ודאי לשיטת רש"י. ועוד, שהרי
תרשים ג אינו מסמן את מקומן הוודאי של העזרות, אלא את המצב הקיצוני ביותר לחומרא לכל רוח,
וקרוב לוודאי שבאמת היה מקום פנוי יותר גדול (כי "רובו מן הדרום", למשל, אין מסתבר כלל שהוא
בהפרש של אמה אחת לעומת הצפון, כמו שהנחנו כדי למצוא את המרחק המינימלי, וכיו"ב), ואם כן
הרי כאן שני ספקות באיסור דרבנן 14.

ועוד: עד עתה דנו בת"ק על ת"ק המקודשות מן התורה, אך אם נמקם את נתוני התרשים על הקצה
הצפוני של הר הבית בימינו, ועל הקצה הדרומי שלו, כ"א בנפרד, וזאת מחוסר ידיעה ודאית אודות
מיקומו המדויק של ריבוע הת"ק על הת"ק - הרי נוסף כאן עוד ספק: שמא השטח הפנוי ששרטטנו אינו
בת"ק על ת"ק כלל, אלא בתוספת שהוסיף הורדוס, ואם כן ודאי שאינו חיל 15. ובמיוחד בצפון, ששם
ידוע שהיתה תוספת, כנ"ל פרק ג. ואם נוסיף לכך את שיטת הרדב"ז בדבר זיהוי מקום העזרה
שתבאר אי"ה בפרק הבא, אשר לפיה כל השטח הפנוי בצפון לפי תרשים ג, ורובו של השטח הפנוי
בדרום, הם אכן בתחום התוספת שהוסיף הורדוס, ולא בתחום הת"ק על ת"ק - נמצא שבסמיכה על
תרשים ג אין בית מיחוש כלל 16.

נסכם את ההשלכה המעשית של תרשים ג הנ"ל על מציאות הר הבית בימינו, בחשש לחומרא לכל האפשרויות של מיקום הת"ק על ת"ק. התרשים יהיה במטרים, לפי אמה של 48 ס"מ (לחומרא).

וזהו התרשים המתקבל 17 :

-503-

<לחץ לקבלת איור 5-49-07-t>

הסבר : התרשים הוא סכימתי, ומניח שהחומה מלבנית, לפי מידות ממוצעות (בקירוב) של האורך והרוחב המציאותיים. המידות של תרשים ג יושמו כאן לפי ההנחה המחמירה שריבוע הת"ק על ת"ק יכול להיות בכל מקום בשטח המלבן. האמה נחשבת ל-48 ס"מ, לחומרא.

ה. תשובת הרדב"ז ונסיונות זיהוי מקום העזרה

1. זיהוי הצ'כרה עם אבן השתיה

דיוננו התבסס עד כה רק על חישוב המידות, ולא על נסיונות זיהוי מקום העזרה על פי נתונים ארכיאולוגיים וטופוגרפים בשטח הר הבית.

-504-

והנה, אחד מגדולי הפוסקים שישבו בירושלים, הרדב"ז, שנשאל על דבר כניסה לעליות הבנויות מעל לשטח הר הבית 1 פותח את תשובתו בדברים הבאים:

"דע שלא כל העליות שוות ולא כל הרוחות שוות, וצריך אומר יפה לראות אי זו מותרת ואי זו אסורה. וזה, כי הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתיה בלי ספק, הנקרא אצלם אלסכ'רא... אין ספק כי האבן הזאת אשר תחת הכיפה היא אבן השתיה אשר עליה היה הארון בבית קודש הקדשים לצד מערב".

סברה זו, שה'צ'כרה' שתחת כיפת עומר היא אבן השתיה, נזכרה כבר קודם לכן, בדברי רבנו עובדיה מברטנורה, במכתבו מירושלים משנת רמ"ח 2 :

"גם חקרתי על אבן השתיה ששם היה הארון מונח, ורבים אומרים כי היא הכיפה ההיא".

סברה זו, מסויעת ממקורות נוספים, ומאוששת בראיות טופוגרפיות וארכיאולוגיות מרשימות, נתבררה בהרחבה בספר 'חצרות בית ה' לר"ז קורן (בהשתתפות המהנדס ר"מ קוז'ניץ), פרק ה.

לפי שיטת זו ודאי שהיתה תוספת על ריבוע הת"ק על ת"ק בצפון ובדרום. לגבי כיוון מזרח-מערב אין הדבר מוכרע בוודאות: אפשר להניח שחומות הר הבית דהיום הן הן חומות הת"ק, ולפי"ז לחשב את גודל האמה (וכן עשו הר"מ טוקצ'ינסקי בס' 'עיר הקודש והמקדש' 3, והר"י קנייבסקי בשם הר"י מרצבך בספר 'שיעורין של תורה' 4 ; ואפשר להניח שגם במזרח, או במערב, או בשניהם, היתה תוספת, והאמה קטנה יותר מחלק חמש מאות של המרחק דהיום.

לפי היחסים המופיעים במשנה במידות (הנ"ל בפרק הקודם), אם נתון לנו מיקום העזרה, והמרחק בין חומת הת"ק לבין חומת העזרה במזרח - אפשר לסמן את הגבול המקסימלי של ריבוע הת"ק בצפון, כי המרחק בצפון אינו עולה על המרחק במזרח 5. כמו כן, אם נתון המרחק בין העזרה לחומת הת"ק במערב - נתון גם גבול המינימום בצפון, שכן המרחק בצפון אינו קטן מן המרחק במערב, ואפשר, איפוא, לסמן גם את הגבול המקסימלי בדרום במרחק ת"ק אמה ממנו. [לקביעת הגבול המקסימלי בצפון נחמיר לחשוב את האמה ל-48 ס"מ, ובהתאם לזה לקבוע את ממדי העזרה על פי הצכ'רה, ונניח שהכותל המזרחי של הר הבית במקומו עומד, כך שיתקבל מרחק מקסימלי במזרח, ואותו נציב בצפון. כמו כן, כדי לקבל את הגבול המקסימלי בדרום, נמדוד ת"ק אמות של 48 ס"מ מן הכותל המזרחי של הר הבית, כדי לקבל מרחק מינימלי במערב, ואותו נציב בצפון, ובמרחק ת"ק דרומה ממנו יהיה המקסימום הדרומי].

חישוב זה נותן את התוצאות הבאות (בקירוב):

-505-

<לחץ לקבלת איור 6-49-07-t>

מהשואת התרשימים ד ו-ה עולה כי המשולש הצפוני-מזרחי, המותר בכניסה לטמא מת, נמצא כולו בתחום תוספת הורדוס לפי זיהוי הצכ'רה עם אבן השתיה, ואילו בשטח הדרומי המותר לטמא מת - יש מיעוט העשוי להיות שייך לת"ק על ת"ק. אמנם, לפי האמור לעיל פרק ג, אין בדבר נפ"מ למעשה, שכן גם בתחום התוספת יש לנהוג בכל דיני הר הבית, אך מכל מקום יש יתרון לקולא לשטח התוספת מבחינת ההוצאה מידי ספק חיל, כנ"ל סוף פרק ד.

והנה, לעצם זיהוי הצכ'רה עם אבן השתיה - נשמעו גם סברות אחרות בדבר, מהן המדרימות את קודש הקדשים והעזרה, ומהן המצפינות (ר' סקירת דעות אחדות בספר 'חצרות בית ה' פרק ג ו-ה), ומכיון שעד כה לא הוכרעה השאלה העובדתית הזאת באופן סופי וחד משמעי - נראה שלהלכה יש להחמיר מספק, ולחוש לכל האפשרויות לגבי מיקום ריבוע הת"ק על ת"ק בהר הבית דהיום, דהיינו לסמוך על תרשים ד בלבד 6.

-506-

ומכל מקום, מתשובת הרדב"ז למדנו את העקרון - שהורה על פיו הלכה למעשה - שיש לחשב ולאמוד את שטחי הר הבית השונים, ולקבוע היכן מותר והיכן אסור להיכנס, גם בזמן הזה 7.

-507-

2. תמיהות בדברי הרדב"ז

בהמשך דברי הרדב"ז, בהיכנסו לפירוט המקומות המותרים והאסורים, יש לעיין טובא, כי יש בהם דברים מתמיהים, הן מבחינה מציאותית והן מבחינה הלכתית. הרי נקודות אחדות הצ"ע:

אחרי קבעו את מקום אבן השתיה מתחת לכיפה, כותב הרדב"ז: "הילכך מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב, או הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב, צריך לשער שיהיה בינו לבין הכיפה יותר מי"א אמה, שכך היה בין כותל מערבי של העזרה לכותל ההיכל ועובי הכותל, כי הכתלים נתקדשו. שיערתי שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל לבאב אלקטאנין 8, ולכן צריך ליזהר מן העליות אשר על אותו פתח. וכבר שמעתי על קצת חכמים שלא היו רוצין ליכנס בשוק אלקטאנין, וזו חומרא יתירה, כי אני שיערתי שיש משם עד הכיפה יותר מי"א אמה. ואפשר שהטעם הוא, מפני שהיא משוכה קצת לצד צפון (כלומר: ולכן יש שם יותר מי"א אמה, אבל אם נמתח קו ישר משם דרומה עד מול הכיפה לא יהיו בינו לבין הכיפה י"א אמה, ונמצא שהכל בתוך העזרה)". וקשה: איך מותר להיכנס עד י"א אמות מן ההיכל, כלומר עד העזרה, ומה עם החיל? ועוד: אולי אותם חכמים לא היו נכנסים לשם בגלל טומאת קרי, האסורה לפי הגמ' גם מחוץ לעזרה, ומדוע חומרא יתירה היא? ולכאורה צריך לתרץ שלדעת הרדב"ז לא היה חיל במערב (ור' לקמן), ואותם חכמים לא היו רוצים להיכנס לשוק אלקטאנין גם לאחר טבילה 9.

עוד כותב הרדב"ז בהמשך: "ואם העליות בנויות לצד מזרח - הנה נתבאר כי הכותל המזרחי אשר הוא בנוי עתה הוא כותל הר הבית המזרחי וכו', וכל הבתים והעליות אשר בצד מזרח מותר להיכנס לשם, שהרי מכותל הר הבית המזרחי עד כותל העזרה מזרחי יש שי"ג אמה, וטמא מת מותר להיכנס בהר הבית". והנה שי"ג הן ת"ק פחות קפ"ז, כלומר שלכאורה הרדב"ז מניח שכל הרווח הפנוי של הר הבית בכיוון מזרח - מערב היה במזרח, ובמערב לא היה כלל רווח בין כותל העזרה לכותל בהר הבית. והדברים תמוהים, מה גרם לרדב"ז להוציא את לשון המשנה "ומיעוטן במערב" מפשוטה, ולהבינה כמרחק אפשר? ע' מה שניסה להסביר בזה ר"ז קורן ב'חצרות בית ה'" (עמ' 39).

והיה אפשר לומר שכוונת הרדב"ז היא, שהמרחק בין כותל המזרח של הר הבית לכותל העזרה

-508-

הוא לכל היותר שי"ג, שהרי העזרה עצמה קפ"ז, ומחמת הספק יש להקל בעליות שבכל השי"ג, מפני שיש לצרף לספק זה ספקות נוספים בקשר לקדושת העליות, כפי שמתבאר בסוף התשובה, ע"ש (והלשון "הבתים והעליות" אין פירושה שמותר להיכנס לבית מן הקרקע, אלא לעליון של הבתים, וצ"ע). תדע, שהרי הרדב"ז אינו מתייחס כלל לאיסור כניסת טמא מת לעזרת נשים, שהיא עוד קל"ה אמות לכיוון מזרח, ועל כרחך כוונתו שבעזרת נשים, שאיסורה מדרבנן, יש להקל מחמת הספרות הנזכרים בסוף התשובה. ומכל מקום תמוה מדוע סתם דבריו ולא פירש. ועוד, שדבריו הנ"ל בענין הכניסה לשוק אלקטאנין, מוכיחים לכאורה שהוא מתיר כניסה לטמא מת במרחק י"א אמה מכותל ההיכל בתורת ודאי, וזה מורה לכאורה כהסבר הנ"ל שהרדב"ז מזהה את כותל העזרה עם כותל הר הבית במערב. וצ"ע.

ומכל מקום כיום ברור שבאב אלקטאנין הוא המשך אחד, בקו ישר, עם הכותל המערבי, ומרחקם

הניצב מן הכיפה גדול בהרבה מ"א אמה, והם שייכים לכותל המערבי של הר הבית, כקביעת בעל 'כפתור ופרח' 10, ולפיכך הכניסה לשוק אלקטאנין עד השער כמוה ככניסה לרחבת הכותל המערבי, שהיא היתר גמור אצלנו, מפני שהיא מחוץ לתחומי הר הבית.

עוד כותב הרדב"ז: "ולענין הרוחב, כבר ידעת כי רוחב העזרה מצפון לדרום הם קל"ה אמה, וכבר (נשצ"ל: ודבר) הנראה לעין כותל הדרום במקומו הראשון הוא, שהרי העומד בקרן דרומית מזרחית רואה כי משם לצד דרום הוא עמק יהושפט, ולא היתה העזרה נמשכת לצד דרום אלא עד שם, גם כי אבני היסוד ההוא הם אבנים גדולות, מורה שהוא בנין קדמון, ואם כן סוף בנין הנקרא מדרש שלימה (נשצ"ל: שלמה) לצד הדרום הוא סוף העזרה, אלא שהוא חוץ מקפ"ז אמה אשר ממזרח למערב והוא מכלל הר הבית, ועד היום בנוי כיפין על כיפין. מכל מקום למדנו כי הכותל ההוא בעצמו היה כותל העזרה אשר לצד דרום, ואם כן צריך לשער, אם העליות אשר כנגד כותל זה לצד צפון רחוקים מכותל זה קל"ה - אמה אינם בכלל העזרה. ואני שיערתי שיש בין כותל זה של צד דרום עד הבתים והעליות אשר בנויות לצד צפון יותר מקל"ה אמה, ואינם בכלל הקודש ומותר להיכנס להם".

והדברים תמוהים מאוד:

א. אם מדרום לכותל הדרומי הוא עמק יהושפט - הרי כותל הר הבית הוא, ולא כותל העזרה, וביניהם הרי היה בדרום רווח גדול (והאבנים הקדומות יכולות להיות סימן לכותל הר הבית לא פחות מאשר לכותל העזרה).

ב. איך יתכן שהכותל הדרומי של העזרה נמשך עד לכותל המזרחי של הר הבית ומתחבר עימו בקרן דרומית מזרחית?

ג. הקביעה שהכותל הדרומי הוא כותל העזרה סותרת את הקביעה שהצ'לה היא אבן השתיה, שכן המרחק ביניהן גדול בהרבה מקל"ה אמות.

וראיתי מי שרצה לרפא את השבר על נקלה, ולומר שכוונת הרדב"ז באמת לכותל הר הבית,

-509-

ועזרה דנקט לאו דווקא 11. אך מי יתן ואדע, איך, אם כן, הקל הרדב"ז לומר שמאחרי קל"ה צפונה מכותל זה - לאו עזרה היא, והרי ודאי שלפחות מחצית השטח הפנוי בהר הבית היה בדרום, ואם כן רק ממנו ואילך אפשר למדוד קל"ה לרוחב העזרה, ולא מן הכותל הדרומי? יהא אשר יהא יישוב דברי הרדב"ז (אולי נפלו בהם ט"ס) - למעשה נתקבלה בוודאות קביעת ה'כפתור ופרח' 10, שהכותל הדרומי דהאידינא כותל הר הבית הוא, ולא כותל העזרה, וכפי שמוכיחים בבירור כל הממציאים הטופוגרפיים והארכיאולוגיים (מהם: מקוואות שעמדו לרשות הבאים מצד דרום, מן העיר, שיוכלו להיטהר בהם עובר לכניסתם להר הבית), ולפיכך ההליכה מחוץ לחומה הדרומית היתר גמור היא אצלנו].

ו. בניית בית כנסת בהר הבית בזמן הזה

1. בית תפילה בהר הבית

מן הפרקים הקודמים עולה כי לשטחים מסויימים בצפון-מזרח הר הבית ובדרומו, וכן לרצועה צרה במזרחו, מותר להיכנס בטומאת מת (אך לא בטומאת קרי). הכניסה להר הבית מוגבלת בדיני מורא מקדש, אשר אחד מהם הוא: "לא ייכנס לו אלא לדבר מצוה" (הל' בית בחירה ז,ב).

הדרך הנאותה לכניסה להר הבית היא, איפוא, כניסה בחדת קודש לתפילה. ואכן, מצינו עדות ברורה מתקופת הראשונים על קיום מקום תפילה קבוע ליהודים בהר הבית. כך כותב ר' אברהם בר' חייא הנשיא, מגדולי חכמי ספרד במקצועות שונים בדור שלפני הרמב"ם, בספרו 'מגילה המגלת' ¹ (הספר מובא על ידי רבנו בחיי, אברבנאל ועוד):

"ובתחילה כשהחריבוהו הרומיים לא היו מונעים את ישראל מלבוא אליו ולהתפלל בתוכו, וכמו כן היו מלכי ישמעאל נוהגים עימם מנהג טוב והרשו לישראל לבוא אל הבית (=אל הר הבית, ע' לעיל פרק א') ולבנות בו בית תפילה ומדרש, והיו כל גלויות ישראל הקרובים אל הבית עולים אליו בחגים ובמועדים ומתפללים בתוכו, ומעמידים תפילתם כנגד תמידין ומוספין, ועל המנהג הזה נהגו כל ימי מלכות ישמעאל, עד שפשטה על הבית מלכות אדום הרשעה (=מסעי הצלב), והסירה את מלכות ישמעאל מעליו וכו', והסירו התמיד, שמנעו את ישראל מלהתפלל בבית ולקיים בו מצות תפילה אשר היא כנגד התמידין, כי מיום שגברו אלו הרשעים על הבית לא הניחו ישראל לבוא בתוכו, אף איש אחד יהודי אינו נמצא בירושלים בימים האלה" ².

ויתכן שבעת ביקורו של הרמב"ם בירושלים - ע' לעיל פרק א - עמד עדיין בית התפילה והמדרש שבהר הבית על תילו, ובודדים יכלו עדיין להיכנס אליו ולהתפלל בו, וזהו מה שמתאר

-510-

הרמב"ם, כנ"ל שם ³. ומובן, איפוא, שהבית הזה עמד באזור הדרומי או הצפוני של הר הבית, במקום שמחוץ לעזרה ולחיל, ומשום כך נכנס בו הרמב"ם (הסובר שאיסורי שילוח מחנות נוהגים גם בזמן הזה).

מעלת התפילה בהר הבית ידועה לנו לא רק מן הדברים הנ"ל. היא מפורשת בדברי שלמה המלך בזמן חנוכת בית ראשון (מלכים א ח-ט), מסורה בדברי חז"ל אודות התפילה בהר הבית בזמן בית שני (ע' למשל מש' יומא סח: ורש"י שם, סוכה מב: וגמ' שם). ומקוימת בדברי הראשונים והאחרונים שהתקרבו ככל האפשר אל מקום המקדש לתפילה, לפי מידת האפשרות המציאותית וההלכתית.

הקמת בית כנסת בהר הבית בימינו תהיה מופת להתחדשות הריבונות היהודית בארץ ישראל ובירושלים עיר הקודש, ותסיר את חרפת ההיזקקות לחסדי אדומים וישמעאלים, הנותנים או לא נותנים לנו רשות למדרך כף רגל במקום קדשנו. [הש' דברי הרי"מ טוקצ'ינסקי בספרו 'עיר הקודש

והמקדש' 4 שנכתבו לפני קום המדינה: "ולכשיהיה לנו הרשות והיכולת לבנות בית תפילה - יש לנו מקום נרחב... מן חומת הר הבית ולפנים על החיל" 5 .

2. העקרונות לבניית בית הכנסת

בניית בית הכנסת צריכה להיות מונחית, לענ"ד, על ידי העקרונות הבאים:

- א. הקמת בית הכנסת מהווה ביטוי לשאיפה הקבועה, הקיימת והנוהגת בכל הדורות, להתקרב ככל האפשר אל מקום מקדש לתפילה, כברחבת הכותל המערבי בימינו ועדיף ממנו, ואין בה שום יומרה של התייחסות לבנין בית המקדש, שייבנה ב"ב כשיעלה הרצון מלפניו ית'.
- ב. עם שהוא מבטא את שאיפת ההתקרבות אל הקודש - על בית הכנסת לשמור ואף להעמיק את התודעה החיונית של רתיעה והתרחקות מן הקודש, מתוך יראת הרוממות והכבוד. בנייתו בפאתי הר הבית, במקום הצופה על מקום העזרות, אך באופן המבטיח פיסית אי אפשרות של הריסה אליהן - בבחינת "קודש הן ואין לנו רשות אלא לראותן בלבד" - יקיים את שתי הדרישות הללו כאחת. לשון מרן הראי"ה זצ"ל ב'משפט כהן': "תחת להתנהג עם המקום הקדוש בדרך גסות וכניסה של טומאה... הננו עומדים ביראה מרחוק, ומצפים לחסד ה' שישוב ירחמנו ויאר לנו באור גאולה שלימה, שנזכה על ידה לטהרה גמורה, באופן שנוכל להתקרב לבית תפארתנו בכל מידת הקדושה הראויה לו" 6 .

-511-

- ג. הקמת בית הכנסת תיעשה תוך המינעות מנישול הישמעאלים 7 ומעימות עימם. המקום המוצע על ידנו לבניית בית הכנסת הוא במשולש הצפוני-מזרחי 7א בעל צלע 75.8 מ' שבתרשים.ד. יש לו יתרון על פני השטח הדרומי, הן מבחינה הלכתית והן מבחינה מעשית. היתרון ההלכתי הוסבר לעיל (סוף הפרקים ד ו-ה), ומבחינה מעשית: בשטח הדרומי מצוי בית תפילתם של הישמעאלים ('אלאקצא'), וקשה לתאר אפשרות של מניעת עימות. לעומת זאת בפניה הצפונית-מזרחית ישנו שער אשר שמו נאה לו: "שער השבטים" (בערבית: 'באב אלסבאט'), אשר דרכו יוכלו שבטי ישראל להיכנס אל בית הכנסת, מבלי להיות מופרעים מהישמעאלים, אשר ישתמשו בשערים האחרים. (אגב: הגישה אל "שער השבטים" היא דרך "שער האריות", אשר בו פרצו חיילנו אל העיר העתיקה במלחמת ששת הימים. וסימנא מילתא היא).

על בית הכנסת להיבנות באופן שהכניסה אליו תהיה רק דרך חומת הר הבית, ולא תהיה יציאה ממנו אל תוך שטח ההר, מה שיבטיח אי אפשרות של הריסה אל השטח האסור. יש מקום לחשוב על סידור רצועה צרה בצמוד לחומה המזרחית של הר הבית, רצוי בצורת מרפסת הצמודה לחומה, מבית הכנסת לכיוון דרום, עד למול מקום המקדש. יתרונה של רצועה כזו הוא בכך שהיא מצויה, קרוב לוודאי, בתוך ת"ק על ת"ק המקודשות מן התורה, ומתקרבים בה אל מול בית קדשי הקדשים, ויקוימו בה דברי הרדב"ז: "שנהגו כל העולם לעלות באותן עליות לראות משם את הבית כולו... מרוב חשקם לחזות בקודש". (ועוד מלשונו שם: "הבתים או העליות אשר לצד צפון וצד מזרח אין בהם ספק אצלי,

ומותר ליכנס להם, אם לא תהיה בולטת הרבה לתוך המקדש, דאז צריך אומד".

על בית הכנסת להיבנות באופן שעזרת הגברים תהיה בתוך שטח הר הבית דהיום, ועזרת הנשים מחוץ לו. הסיבה לכך נתבארה לעיל פרק ב', והיא שרוב הנשים אסורות בזמן הזה להיכנס לכל שטח הר הבית, ואין אפשרות מעשית לשית הבדל בין אשה לאשה. נראה שמבחינה אדריכלית אין קושי בהקמת מבנה בפינה הצפונית-מזרחית שיענה על הדרישה הזו, ויאפשר צפייה מעזרת הנשים (מעל החומה) אל מקום המקדש.

סמוך לכניסה לבית הכנסת, מחוץ לשטח הר הבית, יש להקים מקוואות לשימוש הבאים אל ההר (כאשר היו בימי קדם, ע' לעיל סוף פרק ה). שלטים מאירי עיניים יזכירו לבאים את חובת הטבילה למי שלא טבל לקריו, ויפרטו דיני מורא מקדש העיקריים:

-512-

"לא ייכנס אדם להר הבית במקלו 8, או במנעל שברגליו 9, או באפונדתו 10, או באבק של רגליו, או במעות הצרורין לו בסדינו. ואין צריך לומר שאסור לרוק בכל הר הבית, אלא אם נזדמן לו רוק מבליעתו בכסותו, ולא ייכנס אלא לדבר מצוה".
(הל' בית הבחירה ז,ב).

ביציאה מבית הכנסת אל הרצועה הצמודה לכותל מזרחי של הר הבית, יוצב שלט:
"לא יקל אדם את ראשו 11 כנגד שער מזרחי של עזרה שהוא שער ניקנור, מפני שהוא מכוון כנגד בית קודש הקדשים".
"אף על פי שהמקדש היום חרב בעוונותינו, חייב אדם במוראו כמו שהיה נוהג בו בבנינו... ולא יקל ראשו כנגד שער המזרח".
(הל' בית הבחירה ז, ה-ז).

בניית בית הכנסת תקרב את העם אל תודעת עניני המקדש והטהרה, ותעודד את לימוד הלכותיהם. כשאיפתם של כמה מרועי ישראל בדורותינו, ובראשם החפץ חיים ז"ל. ויהי רצון שבזכות פתיחת פתח כחודו של מחט מצידנו, ייפתח לנו מהרה פתחו של אולם, ויקויים בנו מקרא שכתוב:

"וכרתי להם ברית שלום, ברית עולם יהיה אותם, ונתתים והרביתי אותם, ונתתי את מקדשי בתוכם לעולם. והיה משכני עליהם, והייתי להם לא-לקים, והמה יהיו לי לעם. וידעו הגויים כי אני ה' מקדש את ישראל, בהיות מקדשי בתוכם לעולם".
(יחזקאל לז,כו)

"והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא מגבעות, ונהרו אליו כל הגויים.

והלכו עמים רבים ואמרו, לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-לוקי יעקב, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

(ישעיהו ב,ב)

* המאמר נכתב לאור קריאת הרבנות הראשית לישראל מיום י' בשבט תשמ"ו, אל הרבנים בישראל, לברר סוגיה זו ולהעלות הצעותיהם (ר' דברי הגר"מ אליהו שליט"א ב'תחומין', ג, עמ' 423). המאמר הוגש לעיון הרבנים הראשיים לישראל שליט"א.

מאמרו של הרב זלמן קורן, מגדולי המומחים בתחום זה, ב'תחומין' שם, עמ' 413 - מבוסס גם על הנחות טופוגרפיות, שנתבררו בהרחבה בספרו 'חצרות בית ה'". אנו נמנענו במאמר זה מלהניח הנחות כאלה כבסיס בדיון ההלכתי, כפי שיראה המעיין. עוד הבדל חשוב יש ביחס ההלכתי לתוספת הר הבית. משני גורמים אלו נובע השוני בחלק ממסקנות שני המאמרים.

1 ע' ספר המצוות לרמב"ם, עש לא, לח עז-עח.

2 ע' שם עשה כא.

1 השהו מש' ביכורים ב,י.

2 ע' מ"ש בזה ב'הררי בשדה' לר"י כהן, על ספר 'מקדש מלך' לרצ"פ פרנק, עמ' לד, ובמאמרו של ר"ב ז'ולטי בקובץ 'תורה שבעל פה', י, עמ' לט-מא.

3 כך גם ב'בית הבחירה' למגילה י,ב בלי התוספת אודות המנהג.

4 ע' 'חצרות בית ה' לר"ז קורן, עמ' 35.

5 התיאור מופיע ברשימה אוטוביוגרפית של הרמב"ם, המובאת בספר חרדים לר' אלעזר אזקרי, מצות התשובה, פ"ד. לענ"ד הרשימה אותנטית, אף שנפלו בה כמה ט"ס, כפי שיתברר במהדורת איגרות הרמב"ם האמורה לראות אור בקרוב בע"ה.

6 באיגרת לר' יפת דיין עכו, שעימו ביקר בירושלים, 'קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו', ליפסיא תרי"ט, ח"ב, דף לז ע"ב (ותוקן עפ"י כ"י).

7 באיגרת משנת דתתק"ע שפורסמה מכ"י פרמא ב'הצופה לחכמת ישראל', י"ד, עמ' 71.

8 וקיימת גם אפשרות שלכל הר הבית קורא כאן בשם 'עזרה', ע' 'חצרות בית ה', שם, הערה 39.

9 מהד' ר' נתן אדלר, לונדון, תרס"ז, עמ' כד.

10 ע' 'חצרות בית ה', עמ' 54.

11 ע' להלן פרק ה, והערה 10 שם.

12 היינו אפילו הוא טהור ומותר לו להיכנס לעזרה, כגון בזמן שהיה עדיין אפר פרה אחרי החורבן. עמ' לד ואילך.

14 ע' 'הררי בשדה' על 'מקדש מלך' שם שכתב כן, וכבר קדמו הראי"ה.

15 מגילה כח,א ד"ה שנאמר.

16 ע' 'ערוך לנר' ליבמות ו,; 'מנחת חינוך' מצוה רנד אות ז, 'עיר הקודש והמקדש' לרי"מ טוקצ'ינסקי, ח"א עמ' סח וח"ד עמ' כט.

17 באשר לסברה שהכניסה להר הבית בימינו מותרת אפילו במקום האסור לטמא מת, מדין

כיבוש, והכנה לבנין ביה"ק הדוחים את הטומאה (עיין במאמרו של ר"י אלבום 'בתחומין' ה, עמ' 445) - לענ"ד אין לדברים הללו מקום. כיבוש ובנין יכולים להעשות רק על ידי הציבור ומכוחו, ולא על ידי יחידים. ההחלטה לכבוש את הר הבית או לבנות את ביה"ק - כאשר היא אקטואלית-צריכה להיות החלטה ממלכתית, המבוצעת על ידי נציגיו המוסמכים של הציבור. תשוקתם של יחידים לעלות אל הר ה' איננה בגדר כיבוש ההר או בנין הבית. כיבוש מבצעים חיילים, ובנין מבצעים אדריכלים ובנאים.

1 הציטוט הוא ממהד' הרב קאפח ובתרגומו.

2 הל' בית הבחירה ז, טו.

3 ואין נראה לצרף לכך את דעת המתירים על פי הראב"ד ולעשות ספק ספיקא, כי הדעה ההיא נדחית ברוב דעות הראשונים, כנ"ל פרק א, ואף כאן רש"י ותוספות אוסרים, וברמב"ם הוא ספק.

4 וע' להלן פרק ה הערה 7.

5 רמב"ם, הל' שאר אה"ט ה, יא.

6 הל' תרומות ז, ז.

7 ברמב"ם וראב"ד שם, ובראשונים לנידה מא, ב.

1 תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים, ספר א, כא, א.

2 ע' 'חצרות בית ה', עמ' 69 (וחסר שם מראה המקום שבהערה הקודמת).

3 ע' תוס' שבת ו: ד"ה ואמאי.

4 עמ' ר.

5 מב, כ. וע' גם מ, ה.

6 ע' במצוין לעיל פרק א הערה 8.

7 כן משמע מסוף דבריו, ע"ש.

8 אות ה.

9 ואין לומר שע"י קידוש השטח לעזרה מורחב ממילא שטח מחנה לוייה בשיעור זה, כי:

א. יתכן שצריך שמחנה לוייה יהיה גדול ממחנה שכינה ויקיפנו מכל הצדדים.

ב. יתכן שאין לומר כאן "באין כאחד", אלא צריך קודם חלות קדושת מחנה לוייה, כדי שתוכל לחול קדושת מחנה שכינה.

10 ח"ב סי' כז.

11 ולפי"ז אתי שפיר שיעור ג' אלפים על ג' אלפים דיחזקאל, שהוא הרבה יותר מגודל הר המוריה. אך ע' 'חצרות בית ה', עמ' 45, שיש ליישב את מידות יחזקאל על פי נבואת זכריה על דבר שינוי טופוגרפי העתיד להתרחש בסביבות הר הבית. [באנציקלופדיה תלמודית ערך הר הבית הערה 31, השוו את דעת ה'מקדש דוד' עם הרש"ש וה'אור שמח'. ולא היא].

12 שבת יז: ברי"ף ד"ה לא.

13 ע' למשל חידושי הרמב"ן לר"ה כז.

1 ב, א.

2 הר"ש פירש במשנה: "רובו מן הדרום - רובו של בנין בדרום ההר, שבדרום ההר היה רוב תשמיש

העזרה". והרא"ש כתב: "רוב בנין הלשכות היו בדרומו של ת"ק על ת"ק, והיינו דכתיב ביחזקאל ויניחני אל הר גבוה מאד ועליו כמבנה עיר מנגב, שהיה מבונה הבנין עליו מנגב". ולכאורה כוונתם שרוב שטח העזרה, שהוא השטח הבנוי, היה בדרום ההר, ושני לו במזרח וכו'. אולם הבנה זו לא תיתכן, שכן רוחב העזרה קל"ה אמות ואורכה קפ"ז. ואם נסמן את חלק העזרה שבצפון ההר בא- (לפי קביעת המשנה), והחלק שבדרום 135 - x, החלק שבמערב פתוח מ- x (לפי קביעת המשנה), והחלק שבמזרח יותר מ- x - 187, כלומר החלק שבמזרח גדול מהחלק שבדרום, בניגוד לקביעת המשנה. על כרחנו שאין כוונת הר"ש והרא"ש לעזרה, אלא למבנים שהיו בהר הבית מחוץ לעזרה, ששימשו את העזרה לצרכים שונים, ונמצא שפירושם מזדהה עם פירוש הרמב"ם. "מקום שהיה רוב מידתו שם היה רוב תשמישו" יכול איפוא להתפרש בין לרמב"ם ובין לר"ש. במקום שהיה רוב שטחו הפנוי - שם בנו את רוב הבנינים לתשמיש המקדש והעזרה.

3 ה,א.

4 שם ב,ה.

5 לא התייחסנו לעובי כותלי העזרה, שאין מידתם ודינם ידועים לנו בבירור (עיין הל' בית הבחירה ו,ט וראב"ד וקס"מ שם), והנחנו שבחישוב כזה שאנו עושים, שבו אנו לוקחים את המינימום האפשרי באופן תיאורטי - מעשית הרי ברור ש"רובו מן הדרום" אינו בהפרש של אמה אחת לעומת הצפון - אין כל חשש בהזנחת עובי הכתלים.

6 ה, א-ז, ולא מצאנו בראשונים מי שחולק על הרמב"ם. אמנם מדברי המהרי"ט בקונטרס צורת הבית (ר' תשובות ופסקי מהרי"ט החדשים, מכון ירושלים תשל"ח עמ' רסח) נראה שהבין כי המשנה מתכוונת לשטח הפנוי שעד עזרת נשים, נראה שהבין כי המשנה מתכוונת לשטח הפנוי שעד עזרת נשים. לפי שיטת מהרי"ט יתוסף שטח מותר במזרח ובדרום (כי לשיטתו המרחק במזרח צריך להיות קטן מקע"ח [135 - 187 - 500] וממילא המרחק בצפון לכל היותר קע"ז, ובדרום לכל הפחות קפ"ח [135 - 177 - 500]) המשולש המותר בדרום-מערב המתואר להלן בתרשים ג יתבטל (עי' הערה 17). ואילו המשולש המותר בצפון-מזרח המתואר לקמן בתרשים ג לא יקטן. (לשיטת המהריט המרחק המינימלי במזרח עד עזרת נשים הוא פ"ט אמה ומחצה [2+0.5: (135 - 187 - 500)] ועד החיל ע"ט ומחצה. נמצא, לשיטתו שרצועה ברוחב זה לאורך כל המזרח מותרת, ולכן אע"פ שיתר המשולש הצפוני-מזרחי הנוצר מע"ט ומחצה הוא מחצית מיתר המשולש שבתרשים ג - מכל מקום חלקו השני של המשולש שבתרשים ג "מכוסה" ע"י הרצועה המותרת לאורך כל המזרח, כך שבסך הכל כל המשולש שבתרשים ג מותר גם לפי שיטת המהרי"ט).

7 כך:

הסבר : כל נקודה על גבול מקסימום עזרת נשים יכולה להיות הפינה הצפונית-מזרחית של עזרה זו, ולפיכך, בהנחה המסתברת שהחיל היה מלבני כמו בעזרות, צריך לתת לו את ריבוע י' אמה עם אלכסונו.

8 ב,ג.

9 על הסברה לפיה אין רוחב החיל שווה מכל רוח - ע' להלן הערה 16.

10 ה.ג. הגירסה המובאת בדפוסינו בסוגריים היא גירסת דפו"ר, והיא מתאשרת על ידי פיהמ"ש למידות בכתב ידו של הרמב"ם, ע' מהד' הרב קאפח.

11 בפיהמ"ש שם א, ד.

12 ע' בפיהמ"ש שם ב, ג-ד.

13 א, ח, ע' לעיל פרק ב.

14 ולפיכך אינו דומה לאמור לעיל סוף פרק ג שיש להחמיר כאן גם בספק דרבנן. ור' עוד בסמוך. ובצד מזרח נראה שבלא"ה אין שיטת הרמב"ם מעוררת ספק, שהרי לשיטתו היתה עוד מחיצה בין כותל הר הבית לכותל החיל, וקשה להעלות על הדעת שכל זה היה בפחות מי"ב אמה.

15 אלא אם כן הורדוס הוסיף גם לחיל, וזאת לא שמענו.

16 הנימוקים האחרונים מכסים גם את האפשרות שלפיה רוחב החיל בצפון ובדרום היה גדול מרוחבו במזרח, ע' בספר 'חצרות בית ה', עמ' 87 ואילך, כי לפי הנימוקים הטופוגרפיים שם, על פי זיהוי הרדב"ז, יוצא שהשטח הפנוי של תרשים ג (ממוקם בקצה הצפוני של הר הבית בימינו) היה בוודאי מחוץ לחיל.

17 לפי שיטת המהרי"ט הנ"ל הערה 6 יתבטל המשולש המותר ברום מערב, אך השטח המותר בדרום כולו יהיה ברוחב 85.4 מ' במקום 83 שבתרשים. [יש לציין כי מרחק הקצה הצפוני של שער המוגרבים מן הכותל הדרומי (מבפנים) הוא פחות מ- 85 מ'.] עוד יש להעיר כי כנגד החומרא העולה משיטת המהרי"ט בדרום מערב ישנה שיטת הרדב"ז בזיהוי מקום העזרה, המתבארת בפרק הבא, שלפיה המשולש הדרומי-מערבי שבתרשים בוודאי אינו בתוך העזרות.

1 שו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תרצה. וע"ש גם בסי' תרמ"ח.

2 איגרות ארץ ישראל ליערי, עמ' 134.

3 ח"ד עמ' ו. חישוב לפי מרחק ממוצע מזרח-מערב וקיבל אמה בת כ-60 ס"מ.

4 סי' ח אות ה. ובעקבותיהם ב'חצרות בית ה', עמ' 64. חישובו לפי המרחק המינימלי (בדרום), וקיבלו אמה בת כ- 56 ס"מ.

5 בדבר זה יש אי דיוק בס' 'חצרות בית ה', עמ' 71, שם מחושב המקסימום בצפון באופן עקיף, באמצעות המינימום בדרום, אך יש אפשרות לחשבו בקירוב טוב יותר ישירות מהמרחק במזרח, וכמו שכתבנו.

6 אמנם, יש מקום לשיקול האם צריך לחוש לכל האפשרויות גם לגבי האיסור דרבנן של טמא מת בעזרת נשים והחיל, או שמא די להחמיר ככל האפשרויות לגבי איסור דאורייתא של העזרה, ולענין עזרת נשים והחיל יש לסמוך על מימדי העזרות לפי זיהוי הרדב"ז (באמה בת כ-60 ס"מ, לחומרא) בתוספת י' אמות לחיל. באופן כזה יתוספו שטחים מסוימים המותרים לטמא מת בצפון ובמזרח, ומעט גם בדרום. והדבר צריך הכרעת גדולי הדור, ולפיכך איני משרטט תרשים כזה לפי שעה.

7 וכן כתב בספר 'דרך הקודש' לר"ח אלפנדרי (דף ו ע"א ואילך, נדפס בס' מגיד מראשית, קושטא ח"ע), שהיה מגדולי הדור בירושלים בזמנו של החיד"א (ע' 'שם הגדולים' בערכו): "וצריך להודיע בזמן הזה וכו' אם מותרים אנו ליכנס תוך הר הבית, ואף שהגויים אינם מניחים אותנו ליכנס שם, מפני שהוא

בית התפילה שלהם, ויש סכנה בדבר, מכל מקום יש שם וכו' (ראה להלן הערה 9), ונראה דאם משום הר הבית וכו' - יש תקנה בדבר, דאי משום בעל קרי יטבול לקרויו וטהר, אי משום זב יטבול במים חיים וטהר וכו', שטבול יום מותר הוא ליכנס להר הבית וכו', הר הבית הוא מחנה לוייה ולא נאסר בטמא מת וכו', ומאחר שהוא כותל הר הבית למה אינן יכולין להתקרב צד (נראה שחסר: דרום, ר' לקמן) והלאה הרבה, שהרי הר הבית רובו מן הדרום שני לו מן המזרח וכו', הרי שיכולים להתקרב מצד דרום יותר מק"ע אמות (ע' תרשים ד), ומצד מזרח יותר על ע' אמות (שיעור זה יצא לו לפי הבנת המהרי"ט ש"שני לו מן המזרח" היינו מכותל עזרת נשים, ע' לעיל פרק ד הערה 6, כי קפ"ז ועוד קל"ה הן שכ"ב, נותרו מת"ק קע"ח, וחציין פ"ט, צא מהן י' לחיל, הרי ע"ט. דרך הקודש מביא את המהרי"ט בדף ח,ב).

ובספר 'חזון נחום' לר' אליעזר נחום (קושטא תקה, דף יט-ב), אף הוא מגדולי ירושלים באותו הדור (ע' 'שם הגדולים' בערכו), השיג על בעל 'דרך קודש', ולדעתו יש מקום להחמיר בכניסת טבול יום לכל הר הבית בגלל שיטת רש"י בפסחים צב,א ביבמות ז,ב: ובזבחים לב,ב: (וע"ע שם יז,ב:), שטבול יום אסור מגזירת יהושפט בכל הר הבית, ולא רק בעזרת נשים, ובגלל דבריו בזבחים שלמ"ד טבול יום דזב כזב דמי הריהו אסור מן התורה בהר הבית כזב עצמו, וה"ה לבעל קרי. ומה שמבואר במש' כלים שטבול יום אסור רק בעזרת נשים - כותב ה'חזון נחום' - היינו כמ"ד טבול יום דזב לאו כזב דמי, ולשיטתו מן התורה מותר במחנה לוייה, ומדברנן היו שתי גזירות: בראשונה גזרו רק על עזרת נשים, יהושפט גזר על כל הר הבית, והמש' מדברת בתקופת הגזירה הראשונה.

וכל זה דוחק גדול, ולענ"ד רש"י לא התכוון כלל לומר שטבול יום אסור להלכה בכל הר הבית, ולמסקנת הסוגיה כתב שטבול יום אסור מן התורה רק במחנה שכניה, ומדברנן גזרו עליו איסור במחנה לוייה, ורש"י מסביר שהביטוי 'מחנה לוייה' פירושו הר הבית, אך אין כוונתו שהגזירה היתה בכל הר הבית, אלא כמפורש במש' כלים, דהיינו בעזרת נשים. והתוס' רק הדגישו כן בדרך הערה. (ובכל מקרה ספיקא דרבנן הוא, ורוב הראשונים מתירים). ובאשר למ"ד טבול יום דזב כזב - אמת שהר"ש בפירושו לכלים כתב שהמש' שם היא כמ"ד טבול יום דזב לאו כזב, אך הרי קיי"ל סתם מש' ומחלוקת בברייתא הלכה כסתם משנה, וכך היא מסקנת הסוגיה הנ"ל לפי דרכו של רש"י, וכן פסק הרמב"ם הן בהל' ביאת המקדש ג,ו, והו' בהל' קרבן פסח ו,ג. והתוס' ביבמות ובזבחים הוכיחו - בניגוד לרש"י - שגם למ"ד טבול יום דזב כזב דמי היינו רק לענין קרבן פסח, ולא לענין ביאת מקדש, ע"ש (ורק בזב בעל ג' ראיות, שהוא גם מחוסר כיפורים, אסור טבול יום לדעתם בכל מחנה לוייה, אך לא בבעל קרי. והרשב"א ביבמות שם מוכיח מסתם משנה בתמיד שטבול יום דבעל קרי מותר בהר הבית חוץ מעזרת נשים). נמצא שאין מ"ד הסובר להלכה שטבול יום דבעל קרי דינו כבעל קרי לענין ביאת מקדש.

עוד כתב ב'חזון נחום' שיש לאסור כניסת כל אדם לכל הר הבית בזמן הזה, משום שאנו מחזיקים עצמנו כזבים, ואין הכל בקיאים לספור ז' נקיים. ועוד, שעמי הארץ שאינם מקפידים בטומאה וטהרה הריהם כזבים לכל דבריהם, כמ"ש תוס' שבת טו:, ואם כן האידנא כולנו כזבים ואסורים להיכנס להר הבית. אך הדברים אינם מחוורים: מ"ש שמחזיקים אנו עצמנו כזבים - מאי טעמא, ומדוע לא נלך אחר רוב בני אדם שאינם זבים, ולכל אדם הרי יש חזקת טהרה מזוב מלידתו. וכ"מ בפירוש מלשון הש"ע יו"ד שכב,ה ומל' הרמ"א או"ח תנז,ב, ע"ש. וע"ע 'עיר הקודש והמקדש' לרי"מ טוקצ'ינסקי ח"ד עמ' נ, ובמאמרו של ר"ש

וינגרטן בקובץ 'תורה שבעל פה', יא עמ' רו. ומ"ש שעמי הארץ הרי הם כזבים - אין זו אלא מעלה ביחס לפרושים בזמן שנוהגת טהרה בישראל, וגם בגדי פרושים מדרס לאוכלי תרומה וכו' (חגיגה י"ח), אך אין זאת אומרת שלעם הארץ יש דין של זב לגבי עצמו, והיכן מצינו שאסרו על עם הארץ להיכנס להר הבית, והרי אפילו לגויים, שהם כזבים לכל דבריהם, התירו להיכנס עד החיל. ועוד, שבתוס' בשבת מבואר שלא לכל דבר גזרו על עם הארץ להיות כזב, ש"ש. סוף דבר, נראים דברי הרדב"ז והר"ח אלפנדרי שלא חשו כלל לזיבה (ומז' ב'דרך הקודש' אי משום זב יטבול במים חיים", כוונתו שאם יודע בעצמו שראה זוב יטבול במים חיים. וכמו שצריך להבין את ל' הש"ע יו"ד הנ"ל. ובזה נראה להחמיר שלא ייכנס להר הבית כשהוא טבול יום, אלא רק למחרת, לחוש לדעת התוס' הנ"ל).

8 לכאורה כוונתו ל"שער הטהרה" אשר מדרום לבאב אלקטאנין, ואם כן "משמאל" היינו לעומד מבפנים. וכבר העיר כן ר"ש וינגרטן במאמרו הנ"ל בהערה הקודמת, עמ' קע.

9 וכן משמע ב'דרך הקודש' הנ"ל הערה 7, שכותב: "יש שם דרך שמוכרים שם צמר הנקרא בלשון ערבי באף אלקטאנין, שמעתי מחסידים ואנשי מעשה שהיו נמנעים ללכת במסילה זאת, ושאלתי להם טעם, ואמרו שכך היתה קבלה בידם, ונראה דאי משום הר הבית נגעו בה איסור - יש תקנה בדבר, דאי משום בעל קרי יטבול לקרויו" וכו' (כנ"ל הערה 7). ומסיק: "ושמעתי שיש מי שקיבל שאין עוברים בשער זה שהוא תוך הר הבית לפי ששם נגזר הארון, ומשם קדושה נגעו בה, ולא דמי למנהג בטעות, ועל עומדם יעמדו שלא לעבור דרך שם עד יבוא מורה צדק ובמסילה נעלה". וצ"ע בלשונו, כי מצד אחד מדבר על הליכה במסילה, ומשמע שהכוונה לשוק אלקטאנין שמחוץ לחומה עד השער, ומאידך כתב "שאיין עוברים בשער זה", ומשמע שהכוונה להיכנס בשער פנימה, ששם הוא הר הבית. ועוד כתב שם: "והרואה יראה שאם היה חוט מתוח מכותל מערבי שלא זזה משם שכינה מקרן דרומית שלה עד הצפון במידה שאדם מודד ת"ק אמה ניכנס בתוכו מקום מסילה זאת לפנים בהר הבית". וצ"ע האם כוונתו לשוק שמחוץ לשער, ושגה באומד, שכן היום ידוע בבירור שבאב אלקטאנין הוא בקו ישר עם הכותל המערבי, ושוק אלקטאנין מבחוץ, ר' לקמן בפנים, או שכוונתו בדיוק לכך, והשוק נמשך בימיו גם מעבר לשער, בתוך שטח הר הבית, ולשם לא רצו החסידים להיכנס, וזוהי גם כוונת הרדב"ז. וצ"ע. ומכל מקום למעשה ברור שעד השער אין כל חשש של הר הבית, כדלקמן בפנים.

10 פ"ו. וזו לשונו שם: "מכל זה ייראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכתלים העומדים האלה שהם כתלים מחומת הר הבית". והביאו להלכה 'פאת השולחן' (ג, יב). וכן הוכח בהוכחות ארכיאולוגיות וטופוגרפיות מוצקות, עיין 'חצרות בית ה', עמ' 27 ואילך. וכך נקטו גדולי ירושלים, בהסתמכם על מנהג ישראל לגשת אל הכותל אנשים ונשים, עיין שם.

11 ע' במאמרו של ר"ש וינגרטן הנ"ל הערה 7, עמ' קע, קעו.

1 מהדורת פוזנסקי-גוטמן, מקיצי נרדמים, ברלין תרפ"ד. עמ' 99.

2 ור' עדויות נוספות בענין בית תפילה ליהודים בהר הבית, במאמרו של ב.צ. דינבורג (דינור), 'מאסף ציון', ה"א (ג), עמ' 54.

3 אין רצוני לומר ש"ונכנסתי לבית הגדול והקדוש" רומז אל בית התפילה, כי "הבית הגדול והקדוש" בוודאי שאינו אלא בית המקדש, והכוונה למקום בית המקדש, דהיינו לתחום הר הבית, כנ"ל שם, אלא

כוונתי שהרמב"ם אולי הודרך בכניסתו אל הר הבית על ידי מציאותו של בית התפילה שהיה ידוע שם, ואליו נכנס בפועל.

4 ח"ה עמ' פ.

5 ציטטנו בשינוי סדר המשפטים, לצורך ענינו. המידות שנותן שם הן לשיטתו בראש ח"ד, המחזיקה בזיהוי הצכ"רה עם אבן השתיה. אנו נקטנו לחומרא ככל האפשרויות.

6 אין צריך לומר שכוונת הרב זצ"ל בדברו על כניסה של טומאה - לכניסה למקום האסור על פי ההלכה, שאותה הוא עוסק לברר בתשובתו, וכדבריו בסיומה: "כל ישראל חברים יתאגדו לאגודה אחת לכוון את ליבם לאביהם שבשמים, בלא פרץ ובלא יוצאת, בלא שום הריסות גדר ובלא שום חשש איסור של חילול הקודש וטומאת מקדש וקדשיו, כי אם ביראת ה' טהורה ובאמונת אומן בדבר ה' הנאמן לעד".

7 לכפיית הדין של איסור כניסת גויים לפני מן החיל - עוד לא הגיעה השעה ככל הנראה, מסיבות ידועות.

7א נתבקשתי על ידי תלמידי חכמים שראו את המאמר בכתב יד, לבאר יותר הכיצד השטח המותר בכניסה בצד צפון-מזרח, למשל, הוא בצורת משולש, והלא העזרה והחיל מלבניים היו? ביאור הדבר הוא, שאילו היינו יודעים מה היה המרחק בין חומת הר הבית לחומת העזרה במזרח - הרי שהשטח המותר בצפון-מזרח היה באמת בצורת מלבן, כי לפי הנתון במזרח היינו מחשבים את המרחק במערב, וממילא היינו יודעים שבצפון היה לכה"פ מעט יותר מזה, ואם כן היה מתקבל בצפון-מזרח מלבן מותר, שצלעו האחת היא המרחק במזרח, וצלעו השנית היא המרחק המינימלי בצפון, אך דא עקא שאין אנו יודעים את המרחק המדויק במזרח. אולם, כן יודעים אנו שהמרחק במזרח היה בין גודל מינימלי לגודל מקסימלי מסוימים, שאותם אפשר לחשב (היות שהמזרח גדול מן המערב, וסכומם ידוע). והנה, עבור כל אחת מהאפשרויות הקיימות לגבי גודלו של המרחק במזרח - ניתן למצוא בדרך הנ"ל את המרחק המינימלי המתאים לו בצפון, ולבנות מלבן מותר בצפון-מזרח. הצלע הארוכה (היתר) של המשולש הצפוני-מזרחי בתרשימים שלנו, אינה אלא קיבוץ כל נקודות הפינה הדרומית-מערבית של כל המלבנים המותרים האפשריים - בלשון אחרת: קיבוץ כל נקודות הפינה הצפונית-מזרחית של כל תרשימי העזרות האפשריים - ולפיכך מעבר לצלע זו לכיוון צפון-מזרח אין כל אפשרות לפגוע בעזרות.

8 לענין מקל העשוי לכבוד - יש מקילים ע' 'עיר הקודש והמקדש' ח"ד עמ' כו. ונראה דעכ"פ יש להקל כשנצרך לו מאוד להליכתו דאין בזה חשש ביזוי או יוהרא.

9 יש מקילים בנעלי גומי, ע' 'עיר הקודש והמקדש', שם, עמ' כז.

10 רש"י פירש: חגור חלול שנותנים בו מעות, והיינו שניכר מבחוץ שהוא עשוי למעות, ע' 'עיר הקודש והמקדש', שם, עמ' כח. וכך הוא במעות הצורות בסדינו דלקמן. אבל בארנק שבכיסו מותר. והרמב"ם פירש שבאפונדתו היינו בבגד תחתון העשוי לזיערה, כלומר: בגופיה בלבד.

11 פירש הרמב"ם בפיה"ש ברכות (טו,ו): לא ישתקע בשעשוע, בשחוק ובזמר.